

GESELLSCHAFT, POLITIK UND VERWALTUNG IN DER HABSBURGER MONARCHIE 1830—1918

urednici: Ferenc Glatz i Ralph Melville, Akademiai Kiado i Franz Steiner Verlag, Budapest—Wiesbaden, 1987.

Svako djelo koje se bavi poviješću Habsburške Monarhije već samim izborom takve teme izaziva pažnju jugoslavenskih historičara zbog nekadašnje pripadnosti dijelova naše zemlje Monarhiji. Jedan od najnovijih priloga povijesti Habsburške Monarhije predstavlja zbornik radova pod naslovom »Društvo, politika i uprava u Habsburškoj Monarhiji 1830—1918«, koji sadrži niz priloga istaknutih historičara iz Italije, Jugoslavije, Sjedinjenih Američkih Država, Mađarske i Austrije.

Ferenc Glatz (*»Ungarische Historiker — Historiker der Habsburgermonarchie«, 1—21*) predočuje nazore grupe mađarskih povjesničara koji su krajem 19. i početkom 20. stoljeća djelovali u Beču. Oni su zapravo bili podvojeni između osjećaja pripadnosti Monarhiji kao cjelini i pripadnosti mađarskoj naciji. Ključna figura cijele te grupe bio je bez sumnje Lajos Thallóczy, bliski suradnik Benjamina Kallaya, po kojem je cijela grupa i prozvana Thallóczyevim krugom. Thallóczy je smatrao da je zadatak Ugarske da bude posrednikom između Balkana i srednje Evrope, a zalagao se i za dobre trgovinske odnose s balkanskim zemljama i proučavanje običaja balkanskih naroda.

Loránt Tilkovszky (*»Adelige Opposition und Bauernaufstand in Ungarn und der Wiener Hof 1831—1832, 23—40*) prikazuje kako je suprotstavljanje mađarskog plemstva apsolutističkoj politici bečkog dvora evoluiralo od otpora kršenju staleškog ustava do sklonosti temeljitim društvenim reformama. Plemstvo je isprva bilo sklono tek nekim reformama poput slobodne trgovine koja bi mu omogućila da izvozi proizvode sa svojih posjeda, ali nije pristajalo na ukidanje kmetstva. Grof István Széchenyi smatrao je veliki seljački ustanak 1831. znakom da valja krenuti putem korjenita društvenog preobražaja, no njegova se nada u pomoć Beča pokazala uzaludnom jer je dvoru uloga zaštitnika seljaka trebala samo kao sredstvo da skrši plemićku opoziciju. Ipak, politika bečkog dvora i seljački ustanak potakli su mađarsko plemstvo da već tridesetih godina 19. stoljeća razmotri mogućnost ukidanja urbarijalnih odnosa pa je tako Széchenyieva misao da plemstvo bez podrške nižih slojeva nema oslonca da se odupre bečkom središtu, pala na plodno tlo.

Prema Andrásu Gergelyu (*»Ungarns staatsrechtliche Stellung in der Habsburgermonarchie in den Aprilgesetzen von 1848«, 41—54*) mađarsko je liberalno plemstvo imalo dva puta na raspolaganju: da krene ka personalnoj uniji ili da se založi za zajednički sabor cijele Monarhije. Izbor nije bio lagan, a presudio je strah da bi i u ustavnoj ili centraliziranoj Monarhiji nacionalni interesi Mađara mogli biti ugroženi. Gergely analizira podjelu vlasti prema liberalnim travanjским zakonima 1848. i vrlo široku autonomiju županija koja je imala gotovo federativan karakter, ističući kako se u nekim pitanjima (uloga palatina) krenulo i dalje od personalne unije, premda su travanjски zakoni predstavljali kompromis između dvora i liberalnog plemstva.

Posvetivši svoju studiju Carlu Friedrichu Kübeck von Kübauu i Ronald Coons (*»Kübeck and the Pre-Revolutionary Origins of Austrian Neoabsolutism«, 55—86*) nije se ograničio samo na analizu života i rada već je razložio i zašto je Kübeck, koji je slovio kao zagovornik stanovitih liberalnih reformi još u predožujsko doba, nakon revolucije bio pristalicom apsolutističkog režima. Coons zaključuje da se Kübeckova predožujска djelatnost ne može smatrati liberalnom, već prije nadahnutom prosvjetiteljstvom, pa Kübeck, sin siromašnog krojača, koji je

uspio postati barunom, nikada nije ni bio radikalnim reformatorom. Autoru bi se moglo prigovoriti da nije istakao kako neoapsolutizam nije u dijametralnoj opreci s liberalizmom, posebice u ekonomskoj sferi.

Brigite Mazohl-Wallnig u svom teoretski profiliranom radu (*«Überlegungen zu einer Verwaltungsgeschichte Lombardo-Venetiens im Neoabsolutismus»*, 87—104) razlaže upravnu strukturu lombardsko-mletačkog područja za neoapsolutizma prvenstveno kroz prizmu odnosa između političkog i administrativnog aspekta ističući kako je napetost između središnje vlasti koja se preko birokracije proteže na društvo, nemoguće analizirati isključivo kao pojednostavljenu oporbu talijanskog društva i njemačke države. Autorica detaljno obrazlaže odvajanje političkog i upravnog aspekta kao posljedicu dugotrajnog prestrukturiranja tokom kojeg je tradicionalnom veleposjedničkom sloju ostala samo ekonomska moć.

Hrvatska historiografija u zborniku je zastupljena radom Mirjane Gross (*«Die Rolle der Eliten in der Modernisierung Nordkroatiens von den fünfziger bis zu den achtziger Jahren des 19. Jahrhunderts»*, 105—135) koji pokazuje kako je u Hrvatskoj modernizacija »izvana«, provedena reformama neoapsolutističkog režima pored razgradnje feudalne strukture donijela i niz negativnih posljedica jer je germanizacijom i birokratskim centralizmom spriječila hrvatsku elitu da se uključi u proces modernizacije. Tek nakon Hrvatsko-ugarske nagodbe stekli su se preduvjeti za modernizaciju »iznutra«, vlastitim snagama, no ona se mogla provoditi samo u okviru autonomnih poslova. Pored nepovoljnih odredbi Nagodbe modernizaciju su ometali i slavonski veleposjednici, privredno i politički vezani uz ugarski prostor. Stoga je ritam modernizacije u Hrvatskoj ostao vrlo usporan omogućavajući prepletanje pretkapitalističkih i ranokapitalističkih oblika s nekim elementima industrijskog kapitalizma.

Gotovo da i nema potrebe razlagati važnost tehničke inteligencije za ubrzani industrijski razvoj, no Miklós Stier (*«Die technische Intelligenz und die Fragen der bürgerlichen Umgestaltung zur Zeit des Ausgleichs in Ungarn 1865—67»*, 137—155) ne zaustavlja se samo na toj užoj, stručnoj djelatnosti tehničke inteligencije, već prikazuje i njezinu cjelovitu koncepciju o razvoju društva. Naime Društvo mađarskih inženjera osnovano 1866. aktivno je sudjelovalo u sveobuhvatnom društvenom i privrednom napretku zemlje nakon Austro-ugarske nagodbe. Stier ističe kako je za revolucije 1848—49. nacionalna nezavisnost vezana uz pitanje odnosa prema cjelini Monarhije i postizanje državne nezavisnosti, a pitanje unutrašnjeg razvoja uz prijelaz u građansko društvo. Od toga dihotomnog modela razlikovala se koncepcija grupe centralističkih političara koja je obje odrednice poimala kao nedjeljivu cjelinu, vezujući pitanje nezavisnosti uz društvenu preobrazbu. Na sličan način je u poslijenagodbenom periodu tehnička inteligencija prvenstveno inzistirala na društveno-privrednom napretku i premda malobrojna, bila važnim činiteljem kapitalističkog razvoja.

Eva Somogy (*«Die Reichsauffassung der deutschösterreichischen Liberalen in den siebziger Jahren des 19. Jahrhunderts»*, 157—187) prikazala je u svom prilogu kako se sedamdesetih godina 19. stoljeća nastupajući njemački nacionalizam, u okviru liberalne stranke, suprotstavlja dualističkom uređenju. To je stav nove generacije mladih liberala koja napada etablirano vodstvo stranke zbog zane-marivanja nacionalnog njemačkog entiteta. No autorica ne zanemaruje ni ekonomske temelje nezadovoljstva jer je liberalnoj buržoaziji nasljednih zemalja odgovarao protekcionistički carinski sistem, a ugarskim veleposjednicima slobodan izvoz agrarnih proizvoda i uvoz jeftine industrijske robe. Otpor liberala okupaciji Bosne i Hercegovine, kojoj su se protivili zbog straha od povećanja udjela Slavena u Monarhiji i mogućnosti trijalističkog rješenja i pad liberalne vlade autorica označava kao prekretnicu koja je liberale usmjerila ka njemačkom nacionalizmu.

Attila Pók (*»Neue Staatsstruktur des Habsburgerreiches — neues Verwaltungssystem nach dem Ausgleich in Ungarn«, 189—202*) bavi se poslijenagodbenim upravnim sistemom na lokalnoj (općine i županije) i središnjoj razini, prikazujući pokušaj mađarske vlade da uskladi lokalnu samoupravu i rad nove ustavne vlade. Vlada je stajala na stajalištu da je sloboda pravo na samoupravu, pa je umjesto građanskih individualnih prava proglašena municipalna uprava, ali je njezin naoko široki djelokrug sužen utjecajem vlade pri rješavanju važnih pitanja. Stoga je municipij bio istodobno i organom središnje uprave i lokalne samouprave. Mnogo manju samoupravu uživale su općine. Pók ističe kako je upravni sistem nakon Nagodbe omogućio zemljoposjednicima da čuvaju svoje interese, ali je ostavio i prostor kapitalističkom razvoju.

Vrlo zanimljivu poredbu gradskog razvoja Beča i Budimpešte učinio je Péter Hanák (*»Verbürgerlichung und Urbanisierung. Ein Vergleich der Stadtentwicklung Wiens und Budapests«, 203—235*). Pored prikaza prostornog razvoja dvaju gradova i socijalnog sastava pojedinih četvrti (poslovne, stambene, radničke...) autor je na primjeru jedne iznajmljene kuće prikazao socijalni sastav stanara objašnjavajući koji bi slojevi iznajmljivali određene dijelove kuće. Primjerice stanovi na prvom ili drugom katu bili su rezervirani za aristokraciju ili krupnu buržoaziju. Hanákov prilog primjer je kako za socijalnog historičara i nema nevažnog dokumenta jer autor se koristio i inventarima namještaja pojedinih stanova da bi odredio imovno stanje vlasnika.

Franc Rozman (*»Die Südslawische Sozialdemokratische Parteien (JSDS) und die slowenische Nationale Frage«, 237—252*) pokazuje kako Jugoslavenska socijal-demokratska stranka nije uspjela formirati program u kojem bi stav prema nacionalnom pitanju bio jasno definiran. Sve do kraja Monarhije službenim stavom stranke ostala je Tivolska rezolucija koja se zalaže za ujedinjenje Jugoslavena u Monarhiju na kulturnom, ali ne i na političkom planu. Majska deklaracija 1917. izazvala je sukob vodstva stranke i socijalističke omladine zbog dileme da li se valja priključiti građanskim strankama ili ostati na pozicijama klasne borbe. Premda se stranka od svibnja 1918. uključila u zajednički pokret za Majsku deklaraciju, zbog predugovog ustrajanja pri austromarksizmu i posljedičnog naglaska na političkom i socijalnom, ali ne i nacionalnom pitanju, s nacionalnog je aspekta, prema Rozmanovom zaključku, Jugoslavenska socijal-demokratska stranka zaostala iza građanskih stranaka.

Vasilije Krestić (*»Die subventionierte deutschsprachige Presse in Südungarn im Zeitalter des Dualismus«, 253—274*) iscrpno obrađuje tisak na njemačkom jeziku, kojem je mađarska vlada davala subvencije s ciljem da novine slijede njezinu politiku, a osobito da se prije izbora suprotstavljaju politici opozicije. Specifični zadatak novina na njemačkom jeziku bio je da djeluju protiv pan-germanskih tendencija. Krestić objašnjava i različit pristup vlade štampi pojedinih regija, primjerice veći broj subvencioniranih njemačkih novina nalazio se na području s većim postotkom njemačkog stanovništva. Autor pokazuje i kako subvencija nije bila garancija izdavačima jer je vlada davala i ukidala dotacije kad je to njoj odgovaralo.

Marina Cattaruzza (*»Die Migration nach Triest von der Mitte des 19. Jahrhunderts bis zum Ersten Weltkrieg«, 273—304*) prikazala je kako je razvoj glavne luke Monarhije i jakog industrijskog središta Trsta utjecao na migracije iz okolnih, pretežno nerazvijenih područja, od sredine 19. stoljeća do prvog svjetskog rata. U dobro utemeljenom prilogu autorica je prikazala razlike u strukturi migranata i razlozima migracije iz različitih područja (Gorice, Istre, Kranjske i Kraljevine Italije) dajući vrijedan prilog socijalnoj historiji.

Janko Prunk (*»Die slowenisch-kroatischen Beziehungen vor und im Ersten Weltkrieg«, 305—327*) obradio je hrvatsko-slovenske odnose prije i za prvog svjet-

skog rata, ističući kako je prije rata hrvatska strana uglavnom slabo marila za mogućnost ujedinjenja sa Slovencima. Slovenci za razliku od Hrvata nisu imali mogućnost oslonca na državno i historijsko pravo pa su u ujedinjenju s Hrvatskom vidjeli mogućnost efikasnijeg otpora Beču. No, Prunk zaključuje kako ni taj predratni slovenski »neoirizam« nije značio zbacivanje slovenskoga nacionalnog identiteta. Rat i osnivanje Jugoslavenskog odbora stubokom su promijenili situaciju a kontakti između slovenskih i hrvatskih stranaka postaju življi. Plod te suradnje je i Majska deklaracija, a pad Monarhije doveo je i do konačnog ujedinjenja u Narodnom vijeću Srba, Hrvata i Slovenaca.

Zoltan Szász (»Die Ziele und Möglichkeiten der ungarischen Regierungen in der Nationalitätenpolitik im 19. Jahrhundert«, 327—342) analizira stav mađarskih vlada prema nacionalnim manjinama u Ugarskoj u drugoj polovici 19. stoljeća (iako je u naslovu drugačije navedeno). Prvenstvena zadaća mađarskih vlada bila je da zaštite dualizam putem ustavnog uređenja, no kada bi ustavne principe valjalo protegnuti i na nacionalne manjine (primjerice u pravednijoj izbornoj geometriji), vlada bi radila u mađarskom nacionalnom interesu, premda po zakonu ugarsko državljanstvo nije bilo uvjetovano pripadnošću mađarskoj naciji. S druge strane i nemađarski narodi, koji su se pozivali na demokratske tekovine kad bi to njima odgovaralo, odbijali su crkvenu reformu zbog vlastitih interesa. Stoga autor ističe da je pitanje odosa prema nemađarskim narodima u Ugarskoj također i problem odnosa različitih društvenih struktura i stupnjeva razvoja. Takvo stanje uzrokovalo je vrlo složene odnose među zavisnosti koje je bilo teško riješiti jednostranom akcijom vlade.

Andrej Mitrović (»Die Balkanpläne der Ballhaus-Bürokratie im Ersten Weltkrieg 1914—1916«, 343—372) daje prethodno kratki historiografski osvrt i objašnjava konstelaciju koja je dovela do objave rata. On usredotočuje svoju pažnju na balkanske planove činovništva ministarstva vanjskih poslova, koje je imalo različita mišljenja o prodoru na Balkan. Mitrović prikazuje i tzv. austrijsko-legitimističku i ugarsku opciju, naglašavajući da su usprkos razlikama obje varijante mogle formulirati zajednički cilj, ovladavanje balkanskim prostorom. Autor smatra da svi ti različiti prijedlozi i memorandumu nisu izraz pojedinih utjecajnih činovnika, već odraz zajedničke političke svijesti. Mada prilog obrađuje prvenstveno politički aspekt, ima i podataka o društvenim korijenima ratne politike.

U vrlo odmjerenom prilogu, nekoj vrsti zaključne riječi, Ferenc Glatz (»Die Habsburgermonarchie und die Geschichtsschreibung. Ein historiographischer Ausblick«, 343—373) prikazuje nazore različitih historiografija o Monarhiji, od njezine propasti do današnjih dana, sa zadovoljstvom zaključujući da se već pedesetih i šezdesetih godina ovog stoljeća konačno odbacio koncept o »tamnici naroda«, pa današnji historičari više nisu opterećeni apriornim apologetskim ili napadačkim stavom.

Svi radovi ovog zbornika su na visokoj razini, pa i oni koji obrađuju vrlo usko istraživačko pitanje ne ostaju na činjeničnoj razini, već svoju temu uklapaju u problematiku Monarhije kao cjeline. Tako radovi koji se bave određenim aspektima, upravnim ili političkim, prelaze okvire zadane temom i pokazuju prepletanje pojedinih vidova složene društvene strukture, a to je vrlina ovog zbornika, koji bi bez sumnje mogao biti vrlo korisno štivo našim historičarima.

Iskra Iveljić

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

IZDAVAC: Savez povijesnih društava Hrvatske

REDAKCIJSKI ODBOR

Mirjana GROSS, Zagreb
Ivan KAMPUŠ, Zagreb
Tomislav RAUKAR, Zagreb
Petar STRČIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Ivan KAMPUŠ

LEKTOR I KOREKTOR

Branko ERDELIJAC

Adresa uredništva:

Savez povijesnih društava Hrvatske
Zagreb, Filozofski fakultet, Ul. Đure Salaja 3

Časopis izlazi jednom godišnje

Narudžbe šaljite na adresu:
Savez povijesnih društava Hrvatske, Zagreb, Krčka 1

Cijena ovog broja iznosi 30.000 d

Izdavanje časopisa sufinancira
Samoupravna interesna zajednica za znanstveni rad SRH

Tisak Štamparskog zavoda »Ognjen Prica« u Zagrebu — travanj 1989.